

CHARAKTERISTIKA ŠEDEJ ZÓNY V STRATEGICKÝCH DOKUMENTOCH V EURÓPSKYCH ŠTÁTOCH

CHARACTERISTICS OF THE GRAY ZONE IN STRATEGIC DOCUMENTS IN EUROPEAN COUNTRIES

Martin ONDRUŠ

ABSTRACT

The issue of gray zone is an increasingly important issue in the current dynamic security environment, which characterizes the current security challenges. Actors exploit this space to pursue their interests through operations that are below the threshold of direct armed encounter. The concept of the gray zone was first characterised in an official document in the JP in 2010; in the European area, the issue began to be discussed after the annexation of the Crimean Peninsula. At present, the issue of the gray zone is not sufficiently characterised in the security strategies of the individual states of the European space, although the issue of 'hybrid war' is mentioned in most of them.

Keywords: gray zone, hybrid war, security strategy, European area

ÚVOD

V súvislosti s aktuálne zhoršenou bezpečnostnou situáciou sa štáty niekedy pokúšajú rozširovať svoje sféry vplyvu postupnou podprahovou expanziou bez toho, aby sa uchýlili k priamemu použitiu vojenskej sily. V súčasnosti sa predmetné aktivity označujú ako „šedá zóna“ a to vo viacerých častiach sveta, vrátane Európy. (Takahashi, 2019, s. 1) Termín šedá zóna reprezentuje čoraz populárnejší pojem ako spôsob, ktorý opisuje rad bezpečnostných výziev a ktorým zároveň čelia tvorcovia politik naprieč celým svetom. (Wirtz, 2017, s. 106)

Jednou zo základných zložiek strategických štúdií je teória odstrašovania, ktorá sa predovšetkým zameriava na výzvy ako predchádzať vojne, presnejšie jadrovej vojne. V rámci toho je prirodzené, že zameranie bolo smerované predovšetkým skôr na jasnú čierno-bielu situáciu, než na šedú zónu, ktorá reprezentuje priestor medzi „mierom a vojnou“. V súčasnosti však vznikajú bezpečnostné výzvy využívajúce podprahové spôsoby, tým pádom sa vyvíjajú aj požiadavky voči strategickým štúdiám na vytvorenie nového koncepčného rámca na ich riešenie. (Takahashi, 2019, s. 2)

Stratégie v priestore šedej zóny sú využívané aj z dôvodu, že finančné náklady na vedenie vojny sú vysoké a vzájomná hospodárska a sociálna závislosť zastávajú pomerne silný aspekt. Aj v dôsledku toho sa budú štátni aktéri s určitým stupňom agresívnych zámerov zameriavať na alternatívne spôsoby, prostredníctvom ktorých dosiahnu svoje stanovené ciele. Zámerom pôsobenia v šedej zóne je aj zníženie pravdepodobnosti, že aktéri zainteresovaní na zachovaní „status quo“ budú na relatívne obmedzené provokácie reagovať. (Wirtz, 2017, s. 107) Aplikované nástroje a taktiky šedej zóny nie sú novými myšlienkami, používajú sa už od staroveku. Novými spôsobmi v tomto priestore je však využívanie kybernetického priestoru, pokročilých foriem informačných ťažení a prepracované civilné nástroje štátnej moci, ako napr. pobrežná stráž, ktoré sú pomerne nové a dodávajú predmetným ťaženiam rastúcu intenzitu. (Mazarr, 2015, s. 3)

Dokument s názvom National Defense Program Guidelines (NDPG), ktorý bol vypracovaný v Japonsku v roku 2010, predstavuje prvý oficiálny dokument, v ktorom je uvedený koncept šedej zóny. (Takahashi, 2019, s. 2) V dokumente je konflikt v rámci šedej zóny charakterizovaný ako konflikt, ktorý nemá prerásť do vojny. (National Defense Program Guidelines, 2010, s. 3) V európskom prostredí sa problematika šedej zóny začala rozoberať až v období po anexii Krymského polostrova zo strany Ruskej federácie.

V článku sa zameriavame na charakteristiku problematiky šedej zóny, ako aj hybridnej vojny v strategických dokumentoch štátoch Európy, konkrétne v bezpečnostných stratégiách jednotlivých štátov. Bezpečnostná stratégia jednotlivých štátov predstavuje zásadný strategický dokument v oblasti bezpečnosti štátu, ktorý vychádza z určitej legislatívy, ako aj z viacerých politických a zmluvných záväzkov. (Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky, 2021, s. 1) Štáty majú v predmetnom dokumente zadefinované svoje hodnoty, záujmy a výzvy, zhodnotenie bezpečnostného prostredia, hlavné ciele a spôsoby realizácie bezpečnostnej politiky, hrozby a iné. Bezpečnostná situácia sa v Európe za posledných 10 rokov dramaticky zmenila, jednou z posledných udalostí, ktoré zásadne ovplyvnili bezpečnostnú situáciu patrí vojenská intervencia Ruskej federácie na územie Ukrajiny.

1 ZNAKY OPERÁCIÍ V PRIESTORE ŠEDEJ ZÓNY

Šedá zóna je využívaná zo strany štátnych aktérov na dosahovanie svojich stanovených záujmov. Podstatou stratégie šedej zóny je vykonávanie značného počtu rôznorodých operácií, resp. aktivít relatívne malého rozsahu, prostredníctvom ktorých dochádza k formovaniu novej reality zo strategického hľadiska. Konzistentné ako aj opatrné vykonávanie kumulatívnych operácií, ktoré sú pod hranicou priameho ozbrojeného stretu, pomáhajú aktérom v dosahovaní požadovaných cieľov. Operácie zahŕňajú väčšinou, ale nie výlučne, len nevojenské nástroje. Nie v každej jednotlivej operácii sú stanovené rozsiahle ciele, celkovú úspešnosť ťaženia stanovuje ich synergický efekt. (Bartoš, 2021, s. 17-18)

S problematikou šedej zóny sa spája značné množstvo problémov, ktoré súvisia s osobitnými obrannými metódami, vysoko dynamickými aktivitami hybridného charakteru, ale aj s ohrozením platných vojenských dohôd a rizikom nedorozumenia. Aktivity vykonávané v rámci šedej zóny nie sú ako vojna v priamom slova zmysle, nakoľko tieto aktivity prispievajú k dosiahnutiu požadovaného strategického záujmu a integrujú v sebe jedinečné spôsoby zastrasovania, nátlaku, agresie a vydierania. Predmetné aktivity postupne pomáhajú k získaniu regionálnej výhody a umožňujú aj manipuláciu s rizikami vo svoj vlastný prospech. (Bartoš, 2021, s. 18) Šedá zóna predstavuje priestor, ktorý sa vymyká rámcovaniu a tým pádom sa odlišujú aj možnosti realizácie jednotlivých operácií, resp. aktivít v predmetnom priestore.

Operácie vykonávané v rámci priestoru šedej zóny sú jedinečné, spoločne však zdieľajú niektoré charakteristické črty:

1. násilie nie je vylúčené, pomerne často nadobúda nezvyčajné formy, pričom aplikované taktiky sú striktné vojenského charakteru a nemožno ich považovať za politické;
2. pod medzinárodným uznaním právneho chápania vojny sa rozvíja konfrontácia;
3. využívanie hybridnej kombinácie vojenských a nevojenských metód so zámerom dosiahnuť strategické výsledky vytvorením komplexnej a rozporuplnej situácie, ktorá vo výslednom dôsledku znižuje účinnosť odvetných stratégií protivníka;
4. vo vykonávaní obvyklej obrany zamedzuje používanie metód a prostriedkov, ktoré nezodpovedajú myšlienke lineárneho modelu tradičného vojenského konfliktu;

5. pri získavaní strategickej výhody voči protivníkovi predstavuje najdôležitejší prvok nelineárny charakter vývoja konfliktu prostredníctvom relatívne nevýznamných aktivít;
6. protivníkovi sťažujú rozhodovanie medzi konaním a nečinnosťou použité metódy a prostriedky, ktorákoľvek potenciálna možnosť môže byť rovnako rozhodujúca a nepríjemná, čo môže mať deštruktívny vplyv na vypracované odvetné stratégie;
7. vypočítané tak, aby kombináciou nekonvenčných vojenských a nevojenských prostriedkov oklamali protivníka a spoliehali sa na postupný pokrok smerom k požadovanému cieľu, výsledkom toho je vytvorenie komplikovanej a nejednoznačnej situácie neistoty, ktorá paralyzuje činnosť subjektov pripravených zasiahnuť do konfliktu (medzinárodné organizácie a jednotlivé štáty). (Bartoš, 2021, s. 18)

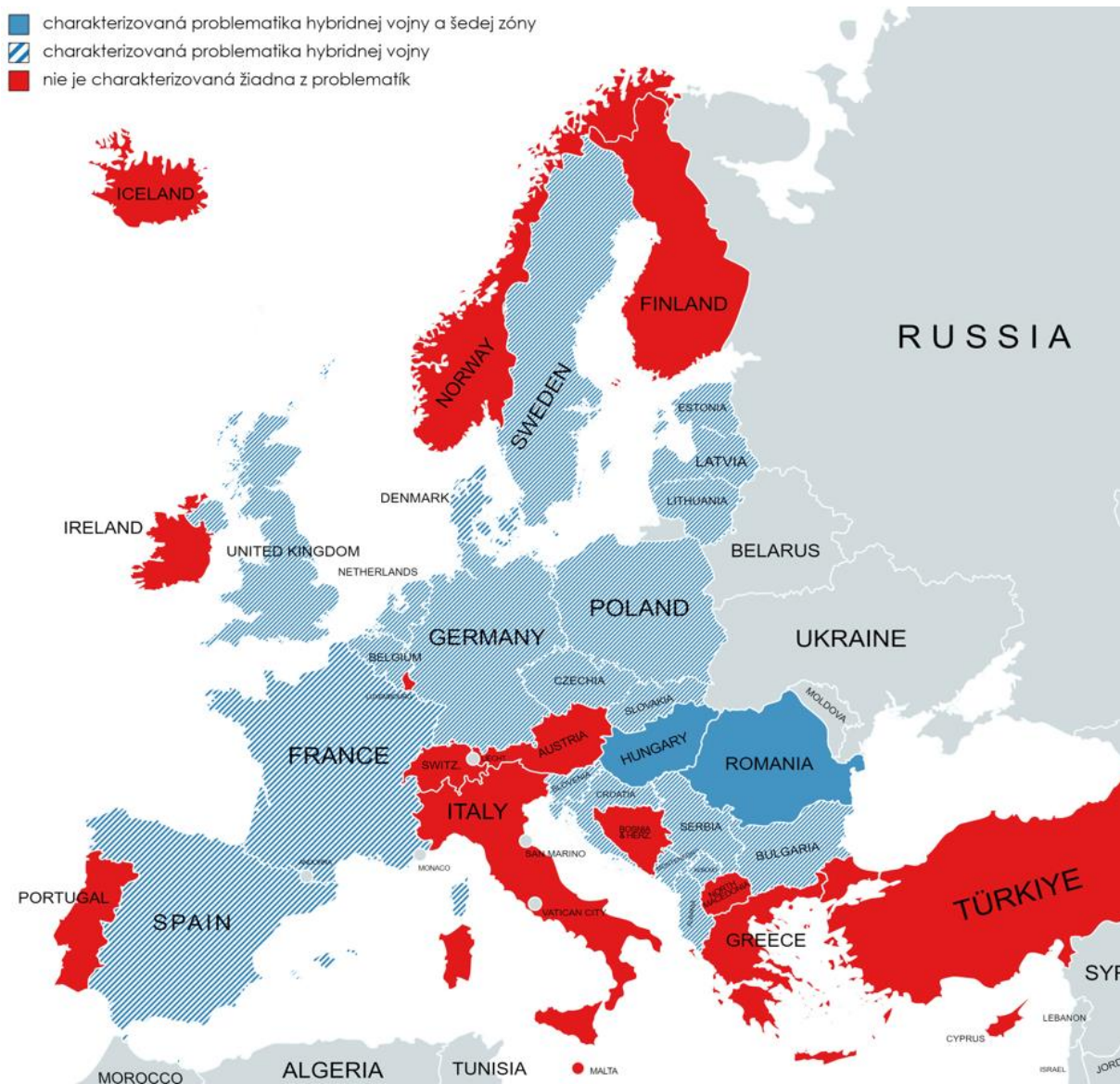
2 ŠEDÁ ZÓNA V BEZPEČNOSTNÝCH STRATÉGIÁCH ŠTÁTOV EURÓPY

Nakoľko šedá zóna predstavuje široký priestor pôsobenia môžeme ho vnímať ako bojisko hybridnej vojny, ktoré pokrýva územie jedného alebo viacerých štátov, voči ktorým je vedené ťaženie hybridnej vojny. (Bartoš, 2021, s. 24)

Veľmocenský aktéri, vrátane štátov Európy, využívajú tento priestor aj napriek tomu, že nie všetky štáty ho nemajú zadefinovaný vo svojich strategických dokumentoch. Na obrázku č. 1 sme si charakterizovali ktoré štáty európskeho priestoru majú vo svojich bezpečnostných stratégiách zadefinovaný pojem šedá zóna a hybridná vojna. Niektoré zo štátov nemajú vypracovanú a schválenú bezpečnostnú stratégiu, pracujú na jej aktualizácii alebo majú schválené len strategické dokumenty, ktoré sa zameriavajú prevažne na ozbrojené sily štátu. Obrázok znázorňuje 37 štátov: Albánska republika (AL), Belgické kráľovstvo (BE), Bosna a Hercegovina (BA), Bulharská republika (BG), Cyperská republika (CY), Česká republika (CZ), Čierna Hora (ME), Dánske kráľovstvo (DN), Estónska republika (EE), Fínska republika (FI), Francúzska republika (FR), Grécka republika (GR), Holandské kráľovstvo (NL), Chorvátska republika (HR), Island (IS), Írsko (IE), Litovská republika (LT), Lotyšská republika (LV), Luxemburské veľkovevodstvo (LU), Maďarsko (HU), Maltská republika (MT), Nemecká spolková republika (DE), Nórske kráľovstvo (NO), Poľská republika (PL), Portugalská republika (PT), Rakúska republika (AT), Rumunsko (RO), Severomacedónska republika (MK), Slovenská republika (SK), Slovinská republika (SI), Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska (GB), Srbská republika (RS), Španielske kráľovstvo (ES), Švajčiarska konfederácia (CH), Švédske kráľovstvo (SE), Talianska republika (IT) a Turecká republika (TR).^{1,2}

¹ Štáty, ktoré nie sú členskými štátmi Európskej únie (EÚ) a / alebo Organizácie Severoatlantickej zmluvy (NATO) a sú zároveň menšie ako 2 tis. km² nie sú súčasťou mapy.

² Bezpečnostná stratégia Kosova nie je charakterizovaná, nakoľko nezávislosť Kosova nebola uznaná zo strany SK.

Obrázok 1 Problematika šedej zóny a hybridnej vojny v európskom priestore
Zdroj: vlastné spracovanie

Z celkového počtu stanovených štátov (37) sa problematikou hybridnej vojny zaoberá väčšina z nich (22), z toho len 2 štáty (RO a HU) majú v dokumente charakterizovanú šedú zónu. Na druhej strane predmetná problematika nie je charakterizovaná v bezpečnostných stratégiách 15 štátov. (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Charakterizovaná problematika hybridnej vojny v bezpečnostných stratégiách štátov v európskom priestore

Charakterizovaná problematika hybridnej vojny v bezpečnostných stratégiách	
Štáty, ktoré majú hybridnú vojnu uvedenú vo svojich bezpečnostných stratégiách	AL, BE, BG, CZ, DE, DN, EE, FR, GB, HU, HR, LV, LT, ME, NL, PL, RO, ³ RS, SK, SI, ES a SE

³ Ide o bezpečnostnú stratégiu s názvom Národná obranná stratégia 2020-2024, vojenská stratégia RO bola vypracovaná roku 2021 a vychádza z uvedeného dokumentu.

Štáty, ktoré nemajú hybridnú vojnu uvedenú vo svojich bezpečnostných stratégiách	AT, BA, CY, FI, GR, CH, IE, IT, MT, PT, IS, MK, NO, TR ⁴ a LU
--	--

Zdroj: vlastné spracovanie

V bezpečnostnej stratégii RO je šedá zóna charakterizovaná v kategórii „riziká“ ako „*Neurčitá stagnácia rozširovania EÚ o západný Balkán, čo by znamenalo pretrvávajúcu šedú zónu v našej geografickej blízkosti, potenciálny priestor pre geopolitické, regionálne a globálne kalkulácie, je samo osebe rizikom pre záujmy RO*“. (National Defence Strategy 2020-2024, 2020) V bezpečnostnej stratégii HU je problematika šedej zóny charakterizovaná konkrétnejšie a obsiahnejšie a to ako „*Asymetrický a hybridný spôsob vedenia vojny – kde vznikajúce alebo ožívajúce štáty, alebo nešťatní aktéri využívajú širokú škálu vojenských a nevojenských prostriedkov na presadzovanie svojich záujmov, často skrytou formou – získavajú čoraz väčšiu váhu. Tento spôsob vedenia vojny stiera inak jasne vymedzené hranice medzi mierom a vojnou, čo vedie k prechodným situáciám pod hranicou ozbrojeného konfliktu – „šedým zónam“, ktoré nespĺňajú definíciu vojny a ťažko sa posudzujú. Nedostatok primeranej obrannej kapacity môže nielenže cieľu útoku sťažiť rýchlú a rozhodnú reakciu alebo prípravu preventívnych opatrení, ale môže ju dokonca úplne znemožniť*“. (Hungary's National Security Strategy, 2020)

ZÁVER

V súvislosti so zmenou európskeho bezpečnostného prostredia je dôležité, aby jednotlivé štáty pravidelne aktualizovali, ako aj implementovali svoje strategické dokumenty na národnej úrovni. Aktivity, resp. operácie vykonávané v priestore šedej zóny reprezentujú značne rozsiahly priestor, vykonávajú sa čoraz sofistikovanejším spôsobom a v súvislosti s technologickým pokrokom sa tento priestor neustále rozširuje. Problematika šedej zóny nie je v súčasnosti rámcovaná a to ani zo strany nadnárodných subjektov, rovnako to je aj s problematikou hybridnej vojny. Jedným z následkov absencie ucelenej definície je aj rôznorodosť definovania pojmu od rôznych autorov, ako aj inštitúcií.

V roku 2010 vypracovalo JP prvý oficiálny dokument NDPG pojednávajúci o koncepte šedej zóny, v európskom priestore sa šedá zóna začala viacej rozoberať až po anexii Krymského polostrova. Aj keď väčšina štátov nemá vo svojich bezpečnostných stratégiách zadanú problematiku šedej zóny, neznamená to, že nevyužívajú tento priestor na dosahovanie svojich záujmov.

Priestor šedej zóny je možné vnímať ako bojisko hybridnej vojny. Z celkového počtu, konkrétne z 37 štátov, má problematiku hybridnej vojny charakterizovanú, resp. uvedenú v bezpečnostných stratégiách 22 z nich. Z uvedeného počtu sa šedou zónou v predmetnom dokumente zaoberá len RO a HU (RO len povrchovo). HU má uvedenú problematiku charakterizovanú relatívne podrobne, šedá zóna je v dokumente definovaná spolu s asymetrickým a hybridným spôsobom vedenia vojny. Ostatné štáty môžu mať problematiku šedej zóny, resp. hybridnej vojny definovanú v iných dokumentoch. V článku sme sa však zamerali na bezpečnostné stratégie, nakoľko uvedený dokument je zásadný strategický dokument zaoberajúci sa bezpečnosťou štátu a vychádzajú z neho ďalšie dokumenty ako napr. obranná stratégia.

⁴ TR spracováva dokument s názvom Národná bezpečnostná politika, ktorý je známy ako „Červená kniha“, tento dokument nie je prístupný verejnosti, ide o utajovaný dokument. (Logoglu, 2016)

Definovanie šedej zóny zo strany určitého štátu závisí aj na jeho geografickom umiestnení. JP v dokumente NDPG z roku 2010 charakterizovalo koncept šedej zóny v súvislosti s veľmocami pôsobiacimi v danom regióne ako Čínska ľudová republika, Indická republika, Ruská federácia alebo Spojené štáty americké, ako aj z vyplývajúcich bezpečnostných výziev ako výroba, rozmiestňovanie a šírenie zbraní hromadné ničenia zo strany Kórejskej ľudovodemokratickej republiky, pôsobenia medzinárodných teroristických skupín alebo pirátstva. Následne sa objavili aj ďalšie riziká ako trvalý prístup k moriam, vesmíru a kybernetickému priestoru. (National Defense Program Guidelines, 2010, s. 3) Geografické umiestnenie vyjadruje aj dôležitý aspekt pri aplikovaní nástrojov v rámci šedej zóny. Pri porovnaní geografického umiestnenia JP a SK môžeme vidieť významný rozdiel z pohľadu akým nástrojom v rámci šedej zóny čelia predmetné štáty.

Zmienka o problematike hybridnej vojny je v bezpečnostných stratégiách jednotlivých štátov oveľa väčšia v porovnaní s problematikou šedej zóny. Aj keď sa prvé používanie pojmu hybridná vojna datuje na koniec 20. storočia a celkovo v bezpečnostnej oblasti ide o veľmi často používaný pojem, tak v súčasnosti sa stále táto problematika vymyká rámcovaniu. Pojem šedá zóna sa v európskom prostredí začína objavovať značne neskôr, môžeme tak očakávať, že v najbližšom období nedôjde k rámcovaniu ani termínu šedej zóny. Táto problematika však postupom času môže byť charakterizovaná vo viacerých bezpečnostných stratégiách jednotlivých štátov, nakoľko ide o aktuálnu problematiku a s dynamikou bezpečnostného prostredia je potrebná aj aktualizácia a implementácia strategických dokumentov.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- Austrian Security Strategy. [online]. 2013. Dostupné na internete: <https://t.ly/cBjZe>
- Balkan Defence Monitor. 2022. Strategic Document – North Macedonia – 2022. [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/65v727ft>
- BARTOŠ, A. A. 2021. Gray Zones as Key Elements of the Current Operational Space in Hybrid Warfare (Part II). In *Military Thought*, No. 2, Vol. 30. DOI: <https://dx.doi.org/10.21557/MTH.69110446>, s 17 – 32.
- Belgian National Security Strategy. [online]. 2022. Dostupné na internete: <https://t.ly/uyhDd>
- Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky. [online]. 2021. Dostupné na internete: https://www.mosr.sk/data/files/4263_210128-bezpecnostna-strategia-sr-2021.pdf
- Bezpečnostní strategie České republiky. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://t.ly/rMoAG>
- DREVON, F. 2023. NSM: Norge mangler en nasjonal sikkerhetsstrategi. [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/yju92cpu>
- E. L. 2019. BiH ima zastarjelu Strategiju odbrane iz 2006, hitno se mora odgovoriti Srbiji. [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/mwbn62u2>
- Finnish Government. A strong and committed Finland – the Government’s vision. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://rb.gy/dx5ft>
- Foreign and Security Policy strategy. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://um.dk/en/foreign-policy/foreign-and-security-policy-2023>
- Home Affairs and National Security. [online]. Dostupné na internete: <https://t.ly/7ussi>
- Hungary’s National Security Strategy. [online]. 2020. Dostupné na internete: <https://honvedelem.hu/hirek/government-resolution-1163-2020-21st-april.html>

Integrated Review Refresh. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/2dsyshyn>

KIERANS, J. 2023. Ireland will need to face a massive tragedy before Government takes national security seriously, defence expert warns. [online]. Dostupné na internete: <https://www.thesun.ie/news/10636870/irish-national-security-risk-defence-tragedy/>

LOGOGLU, F. 2016. Turkey's national security strategy: Once upon a time, once upon a time? [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/4kkvhv23>

MALHOTRA, S. 2023. Germany's National Security Strategy: Where the devil is in the lack of detail. [online]. Dostupné na internete: <https://rb.gy/6zxoax>

MAZAR, J. M. 2015. Mastering the Gray Zone: Understanding a Changing Era of Conflict. United States Army War College Press, 2015. s. 2 – 4.

Ministerstvo obrany PT. Conceito Estratégico de Defesa Nacional. [online]. Dostupné na internete: <https://shorturl.at/auyHQ>

Ministertvo obrany AL. Strategjia e Sigurisë Kombëtare. [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/2aafdkt5>

National Defence Strategy 2020-2024. [online]. 2020. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/yh734jfp>

National Defense Program Guidelines. 2010. NATIONAL DEFENSE PROGRAM GUIDELINES for FY 2011 and beyond. [online]. Dostupné na internete: https://japan.kantei.go.jp/kakugikettei/2010/ndpg_e.pdf

National Security Concept of Estonia. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://shorturl.at/mySU3>

National Security Strategy . [online]. 2021. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/bddscpya>

National Security Strategy of the Republic of Croatia. [online]. 2017. Dostupné na internete: <https://t.ly/iQne>

National Security Strategy Of The Republic Of Poland. [online]. 2020. Dostupné na internete: <https://t.ly/ZVMR4>

National Security Strategy of the Republic of Serbia. [online]. 2021. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/yrmt9we4>

National Security Strategy. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://rb.gy/5664e>

National strategic review. [online]. 2022. Dostupné na internete: <https://rb.gy/e1txb>

Nationell säkerhetsstrategi. [online]. 2017. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/4ty2p5t7>

NATO Parliamentary Assembly. 2023. Iceland's Comprehensive Approach to Security is Complemented by a National Focus on Harnessing Natural Resources and Innovation. [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/2j3fmtkn>

NOBS, B. 2023. A Swiss security strategy that says yes to fighter jets, no to nuclear weapons. [online]. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/yksrw3dm>

Parliamentary Resolution on a national security policy for Iceland. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/59hdm2dr>

Resolution on the National Security Strategy of the Republic of Slovenia. [online]. 2019. Dostupné na internete: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/ReSNV2.pdf>

- Saeima. 2019. On Approval of the National Security Concept. [online]. Dostupné na internete: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/309647-on-approval-of-the-national-security-concept>
- Security Strategy for the Kingdom of the Netherlands. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://t.ly/ArNlr>
- Seimas in the Republic of Lithuania. 2021. Seimas of the Republic of Lithuania Resolution Amending Resolution No IX-907 of the Seimas of the Republic of Lithuania of 28 May 2002 on the Approval of the National Security Strategy. [online]. Dostupné na internete: <https://t.ly/erjql>
- Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine. [online]. 2006. Dostupné na internete: http://www.mod.gov.ba/slike2014/02.28.20_1_Sigurnosna%20politika%20BiH.pdf
- Strategic Concept of National Defense. [online]. 2013. Dostupné na internete: <https://t.ly/S8rgF>
- Strategija nacionalne bezbjednosti Crne Gore. [online]. 2018. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/592kt9eb>
- TAKAHASHI, S. 2019. Development of gray-zone deterrence: concept building and lessons from Japan's experience. DOI: <https://doi.org/10.1080/09512748.2018.1513551>
- TSAKONAS, P., KARATRANTOS, T. 2023. Drafting Greece's "Internal Security Strategy" – Challenges and Prospects – Panayotis Tsakonas and Triandafyllos Karatrantos. [online]. Dostupné na internete: <https://rb.gy/1cvfs>
- WINBERG, H., MOYER, C. J. 2023. Finland's New Government Shifts to the Right—Will This Change Finland's Role on the International Stage? [online]. Dostupné na internete: <https://shorturl.at/BDV48>
- WIRTZ, J. J. 2017. Life in the "Gray Zone": observations for contemporary strategists. DOI: <https://doi.org/10.1080/14751798.2017.1310702>, s. 106 – 114.
- Σε τροχιά υλοποίησης το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας. [online]. 2023. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/msv4htsj>
- Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България. [online]. 2018. Dostupné na internete: <https://t.ly/FpGTA>
- Национална концепција за безбедност и одбрана. [online]. 2003. Dostupné na internete: <https://tinyurl.com/as5743p6>

por. Mgr. Martin ONDRUŠ
Katedra bezpečnosti a obrany
Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika
Demänovská cesta 393 031 01 Liptovský Mikuláš
Slovenská republika
e-mail: martin.ondrus@aos.sk